

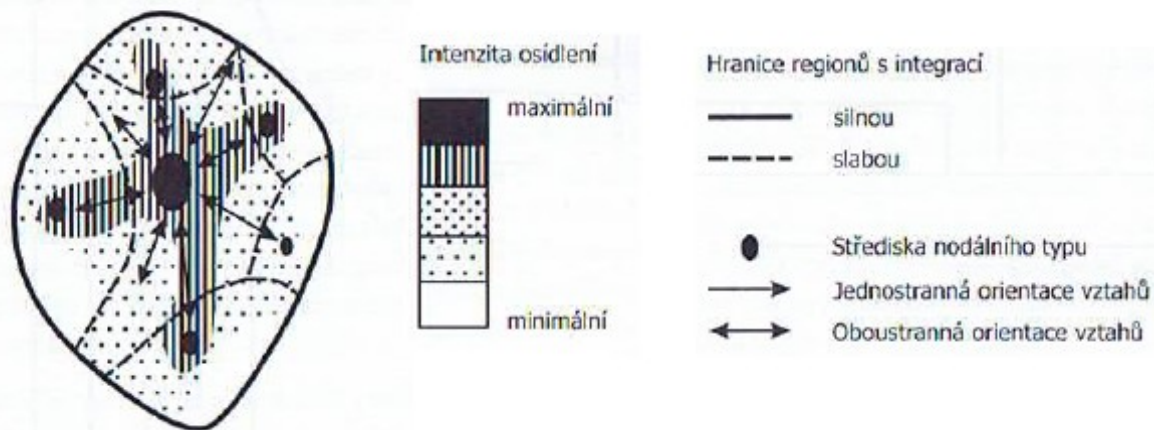
8 Změny vztahového prostoru

Tato kapitola přímo navazuje na část věnovanou transformaci české společnosti po roce 1989. Zde byly definovány elementární fáze vývoje společnosti, když přechod mezi nimi znamenal právě onu transformaci. Neboli přechod k jinému systému fungování společnosti, který je určitým dějinným zlomem motivován k přerodu jeho bazických podstat. V tomto kontextu byla definována především změna od organizace společnosti dynamické k organické. A právě nové směřování společnosti, tedy směrem k organickému řádu fungování, je základním i pro aplikaci takové teorie v praxi pozorování změn socioekonomického prostoru České republiky v aktuálním či nedávném čase.

Organický společenský systém je vrcholnou fází vývoje organizace společnosti a koresponduje zhruba s charakteristikami platnými pro post-industriální fázi vývoje. Základem jeho fungování jsou intenzivní procesy generující kvalitativní formy růstu. Tohoto stavu má být dosaženo především konkurenčně-kooperačními mechanismy, tedy určitou formou kombinace efektivního nástroje dynamické fáze (konkurence) a novým mechanismem zajišťujícím udržitelnost nastolených procesů (kooperace). Těmito mechanismy vzrůstá význam jednotlivých částí systému, jež jsou na sobě vzájemně závislé. Předpokladem pro fungování je však zájem každé této části na prosperitě celku, z kterého má sám možnost profitovat. Takto nastavené přirozené přerozdělování užitku mění systém z předchozího stavu „bohatý-chudý“ na nový „řídící-řízený“. Nejde tedy o zásadní horizontálně chápanou prostorovou modifikaci, nýbrž o vertikální změnu užívání a chápání vztahovosti prostoru.

Nastavení vztahu řídicí-řízený je dáno silou vazby a úrovní recipacity daných partnerů v kooperaci. Základem organického společenského systému jsou totiž oboustranné vazby, jež umožňují funkční specializaci jednotlivých účastníků sídelního prostoru, především tedy sídel. Z toho plyne i relativně potlačená nodalita centrálního sídla, které tak v určitém smyslu přichází o význam. Jeho kompetence se totiž dekoncentračně rozšířily do ostatních sídel, se kterými úzce spolupracuje. Podstatou fungování i těchto menších sídel není hierarchicky nižší nodalita, nýbrž partnerství s ostatními sídly regionu. Integrace prostoru je zde na maximální úrovni, neboť je sdílen všemi sídly, která jsou zapojena do daného společenského systému. Intenzita osídlení již není dána blízkostí a hierarchií centrálních nódů, ale spíše územním podílem na kooperaci mezi sídly. Tím roste intenzita liniově a to tam, kde k takové vztahovosti reálně dochází. Hierarchie sídel (stupeň intenzity osídlení) tak není dána blízkostí nódu, ale úrovní interakce s ostatními sídly. Rozvojovými centry tedy nejsou solitérní sídla, nýbrž celé rozvojové osy.

Předobrazem organické společnosti je, jak samo pojmenování napovídá, v přírodě. Celý proces změny organizace společnosti totiž lze připodobnit k přirozeným přírodním procesům a vývoje vztahu lidské společnosti k těmto procesům. Z jednostranného ovlivňování společnosti přírodou, tedy přímé závislosti takové společnosti na přírodě (determinace) se vyvinul systém vyššího stupně. Ten již začal využívat přírodu z mocenské pozice, jíž hlavním motivem a argumentem byl hospodářský prospěch (konkurence). Ze stavu snahy o podmanění přírody se společnost vyvinula do potřeby vzájemný vztah společnosti a přírody harmonizovat (kooperace). Snahou o udržitelnost takového vztahu došlo k zrovnoprávnění vnímání důležitosti a závislosti společnosti a přírody.

Organický (post-industriální) systém

Systém organizace společnosti rovněž navazuje na proces urbanizace. Základem totiž stále nepřestává být vývoj střediskové hierarchie, který je v nových kontextech pouze modifikován směrem k jiným funkčním využitím. Dochází tak spíše k vertikálním posunům střediskové hierarchie, než ke složitější horizontální redefinici takových sídel. Urbanizace je pro organickou společnost páteří reformy modernizační (industriální) formy územní dělby práce, na kterou přímo navazuje.

Typickými projevy působení organické společnosti je např. utlumení klasické formy růstu měst, resp. utlumení jejich neomezené expanze. Tato expanze se zde totiž rozměňuje do širšího sídelního prostoru. Změnou důležitosti centrálních jader rozvoje je nastartována i jejich kvalitativní proměna, která je umožněna menšími důrazy na územně diferencovanější kvantitativní růst. Umocňují se tak spíše makroměřítkové difúzní efekty, tedy využívání původního nodálního systému až na globální úrovni. Tomu, jak je diferencováno funkční využití jednotlivých částí sídelního systému, musí odpovídat i organizační struktura daného společenského celku. Zde je právě kladen důraz na inovaci vztahu do pozice „řídící-řízený“, jež umožňuje efektivní řízení prostorových vazeb (tedy bez utopistického ideálu totální rovnoprávnosti všech územních jednotek beztak založeného na konkurenci solidarity).

Na rozdíl od předchozí fáze dynamické je pro organickou organizaci společnost stěžejní oboustranný pohyb. Ten v konečném důsledku zvyšuje mobilitu, ale nikoliv pouze obyvatel či pracovních sil. Zvýšenou vztahovost je zde třeba chápat jako důsledek proměny koncentrace jevů na koncentraci vztahů v nejširším slova smyslu (vč. komplexních sociálních a ekonomických konotací). Jednodušeji tedy nikoli důležitost bodů, ale linií. Koncentrace obyvatelstva tím ztrácí povahu koncentrační a získává spíše integrační – propojovací.

Spíše teoretickou otázkou pak zůstává, zda takový systém organické společnosti odpovídá systému divergence – konvergence (odklon – přibližování). Předpokladem je zcela zřejmě konvergence, nicméně ta závisí na naprosto vyváženém vzájemném vnímání všech jednotek prostoru, což vzhledem k přirozeným předpokladům každého ze sídel (centralita, přírodní zdroje, sociální kapitál atp.) nebude nikdy reálné. Důkazem, že by tento směr nemusel být fikcí však budiž např. změna vztahu města a vesnice z teze „město bohatne, vesnice chudne“ na „město chce být vesnicí, vesnice chce být městem“. I taková situace samozřejmě přináší celé spektrum nových problémů, nicméně jedná se o naprosto zásadní posun ve vnímání hierarchie prostoru směrem k organickému kooperativnímu systému.

Bylo zde tedy stanoveno, že organická společnost je primárně utvářena oboustrannými vztahy, vysokou integrací jeho územních složek, rozvojem koncentrace obyvatelstva bez ohledu na jednotlivé nody, tedy především liniíovou organizací dle generovaných komunikačních linií. Takový systém pak funguje na základě kooperačních vazeb, reciprocitě a vzájemné provázanosti prostoru. Transformací společnosti proto můžeme rozumět změnu ve vztahový prostor. Nezbytnou podmínkou pro takovou změnu bylo a je otevření společnosti, jež je předpokladem pro volnou realizaci vazeb. Utváří se tím vlastně inovovaná hierarchizace žitého prostoru, která poskytuje inovovaný obecný rámec pro uvažování o aktuálních systémech, které nás každodenně obklopují.

Důležitou okolností působnosti vztahových ukazatelů v jakémkoli prostoru je nenásledování ambice totálního, komplexního a všeobjímajícího ukazatele definitivní pravdy. Neboli, připouští i možnost působení jiných faktorů, než vztahových, které nemohou zachytit. Taková vlastnost vlastně uvolňuje striktnost nutnosti odpovědět na všechny otázky, které vyplývají z potřeby úplného popisu delimitovaného prostoru. Zároveň však takto definované vztahové ukazatele nesmí zavádět možná alibi neúplného popisu. To by totiž bylo v přímém rozporu s hlavním motivem jejich aplikace, tedy využití analytického potenciálu.

Uplatnění vztahových ukazatelů v aplikaci různých teoretických východisek se nabízí ve většině případů. U prostorů absolutních můžeme uvažovat především fyzicky realizované vazby v souřadnicové síti, které jsou měřitelné běžnými statistickými nástroji. Zde se jedná o např. hustotu dopravní sítě, sumu přepravních výkonů či dojížděku za prací a do škol. Prostory relativní nabízejí možnost využití vztahových ukazatelů ještě širší. Použitelné jsou především vazby spojené s kontextuální rovinou reálného prostorového jednání, což znamená strategická řízení, či časové, cenové nebo sociální vzdálenosti. Tak jak je vztahový prostor neurčitý, jsou však i tyto ukazatele velice nejednoznačné, zda jsou produktem absolutního či relativního prostoru. Pro podstatu věci to však nutno přiznat ani není důležité.

Další část sledování socioekonomických změn regionů České republiky proto bude zaměřena na charakteristiky, které jsou z důvodu geografického užití nejefektivnější. Jsou jimi dojížděka za prací a do škol a migrace stěhování. Obě jsou relativně snadno kvantifikovatelné a to pravidelnými sčítáními lidu, domů a bytů, jsou jednoznačné a svojí vypovídací schopností relativně jednoduché. Na druhou stranu mají ale také velice široký analytický potenciál, který s sebou nese širokou škálu navazujících a souvisejících dat a informací o sledovaném prostoru. Právě takové informace jsou od vztahového prostoru, jak již bylo řečeno výše, přímo vyžadovány. Dojížděka i migrace totiž popisují samotnou podstatu organické organizace společnosti, ke které je dnešní společnost transformována. Jedná se zde o prostorový vztah, který zaznamenává liniiový průběh a charakterizuje úroveň interakce mezi dvěma body v síti sídel. Tím poukazuje na postavení těchto sídel v hierarchii sídel daného prostoru.

Reálně tak můžeme pozorovat, že s uvolněním společnosti v 90. letech s jistými problémy začal růst především přirozeně generovaná dojížděka a migrace, které tak začaly odrážet reálné vlastnosti transformujícího se prostoru společnosti. Tento prostor již nebyl svázán umělou organizací střediskového typu/určení a začaly růst i ztrácat regiony a města dle jejich úrovně zapojení do sítě s ostatními. Taková síť byla samozřejmě primárně určena ekonomickými zájmy, sekundárně ale i faktory jako je kvalita života či životního prostředí nebo dostupnost nějakých atraktivit (cestovní ruch). Obecně vzato tedy dle možnosti nabídnout síti sídel či regionů něco, s čím by se mohly podělit s ostatními, aby vygenerovaly nějaký vztah – potřebu být součástí síťového systému vztahového prostoru.

Doporučená literatura:

BROWN, D. L., SCHAFFT, K. A. (2011): Rural people and communities in the 21st century: resilience and transformation. 1st ed., Polity, Cambridge, 260 p.

HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: Transformační procesy a jejich obecný kontext. UK, PřF, Katedra sociální geografie a regionální geografie, Praha, 147 s.

RUMPEL, P., SLACH O., KOUTSKÝ J. (2008): Měkké faktory regionálního rozvoje. Ostravská univerzita, Ostrava, 186 s.